

UNLU HAKAS TÜRKOLOG, FOLKLORİST VE ŞAİR
ALEVTİNA K. MAYTAKOVA'NIN DOĞUMUNUN 90. YIL
DÖNÜMÜNE İTHAF EDİLEN

**ULUSLARARASI "SİBİRYA TÜRK DESTAN
GELENEĞİ VE KAMLIK İNANCI"
KONFERANSI
BİLDİRİLER KİTABI**

**INTERNATIONAL CONFERENCE
"THE SIBERIAN TURKIC EPIC TRADITION
AND SHAMANISM RELIGION"**

DEDICATED TO THE 90TH ANNIVERSARY OF THE FAMOUS
KHAKAS TURKOLOGIST, FOLKLORIST AND POETESS
ALEVTINA K. MAYTAKOVA

BOOK OF PROCEEDINGS

**ULUSLARARASI "SİBİRYA TÜRK DESTAN GELENEĞİ VE KAMLIK İNANCI"
KONFERANSI BİLDİRİLER KİTABI**

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI (TÜRKSOY)
FERİT RECAİ ERTUĞRUL CADDESİ NO: 8
06450 OR-AN - ÇANKAYA - ANKARA / TÜRKİYE
+90 (312) 491 01 00 (pbx)
WWW.TURKSOY.ORG

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)
Ferit Recai Ertuğrul Caddesi No: 8
06450 OR-AN - Çankaya - Ankara / Türkiye
+90 (312) 491 01 00 (pbx)
www.turksoy.org

ÜNLE HAKAS TÜRKÖLÖĖ, FÖKLÖRİST VE ŞAİR
ALEVTİNA K. MAYTAKOVA'NIN DOĞUMUNUN
90. YIL DÖNÖMÖNE İTHAF EDİLEN

ULUSLARARASI “SİBİRYA TÜRK DESTAN GELENEĞİ VE KAMLIK İNANCI” KONFERANSI

04 Mart 2022, TÜRKSOY Genel Sekreterliği Konferans Salonu, Ankara, Türkiye

Bildiriler Kitabı

Editorler

DR. TİMUR B. DAVLETOV
PROF. DR. GÜLSÜM KİLLİ YILMAZ

TÜRKSOY

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI
INTERNATIONAL ORGANIZATION OF TURKIC CULTURE

INTERNATIONAL CONFERENCE “THE
SIBERIAN TURKIC EPIC TRADITION
AND SHAMANISM RELIGION”

DEDICATED TO THE 90TH ANNIVERSARY OF THE
FAMOUS KHAKAS TURKOLOGIST, FOLKLORIST AND
POETESS ALEVTINA K. MAYTAKOVA

March 4th, 2022, Conference Hall of TURKSOY Headquarters, Ankara, Türkiye

Book of Proceedings

Edited by

DR. TİMUR B. DAVLETOV
PROF. DR. GÜLSÜM KİLLİ YILMAZ

TURKSOY

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI
INTERNATIONAL ORGANIZATION OF TURKIC CULTURE

Ünlü Hakas Türkolog, Folklorist ve Şair Alevtina K. Maytakova'nın Doğumunun 90. Yılı Dönümüne İthaf Edilen
Uluslararası "Sibirya Türk Destan Geleneği ve Kamlık İnancı" Konferansı
Bildiriler Kitabı

International Conference "The Siberian Turkic Epic Tradition and Shamanism Religion" Dedicated to the 90th Anniversary of the Famous
Khakas Turkologist, Folklorist and Poetess Alevtina K. Maytakova
Book of Proceedings

Editörler / Edited by

Dr. Timur B. Davletov (ORCID: 0000-0002-7767-4797)
Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz (ORCID: 0000-0002-8068-0709)

Görsel Tasarım / Visual Design
Ezgi Zorlu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Sultan A. Raev, *TÜRKSOY Genel Sekreteri/Secretary General of TÜRKSOY* (Kırgızistan/Kyrgyzstan)

Prof. Dr. Sema Barutcu Özönder, *Ankara Üniversitesi DTÇF ÇTLE Bölümü Başkanı/Head of ATDL Dept., FLHG, Ankara University*
(Türkiye/Turkiye)

Prof. Dr. Gürer Gülsevin, *Türk Dil Kurumu Başkanı/Chairman of the Turkish Language Association* (Türkiye/Turkiye)

Doç. Dr. Bilal Çakıcı, *TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı/Deputy Secretary General of TÜRKSOY* (Türkiye/Turkiye)

Prof. Dr. Mehmet Aça, *Marmara Üniversitesi/Marmara University* (Türkiye/Turkiye)

Prof. Dr. Larisa V. Anzhiganova, *N.F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi/N.F. Katanov Khakas State University* (Hakas/Khakas, RF)

Prof. Dr. Vasily V. Illarionov, *M.K. Ammosov Kuzey-Doğu Federal Üniversitesi/M.K. Ammosov North-East Federal University*
(Saha/Sakha, RF)

Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz, *Ankara Üniversitesi, DTÇF ÇTLE Bölümü/ Ankara University Faculty of Language, History and*
Geography, Dept. of Modern Turkish Dialects and Literatures (Türkiye/Turkiye)

Prof. Dr. Kanat U. Mambetaliev, *Kırgız Cumhuriyeti TÜRKSOY Temsilcisi/Representative of the Kyrgyz Republic to TÜRKSOY*

Prof. Dr. Nadezhda R. Oynotkinova, *Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi Filoloji Enstitüsü/Institute of Philology of the Siberian*
Branch of the Russian Academy of Sciences (Altay/Altai, RF)

Prof. Dr. Zhanna M. Yusha, *Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi Filoloji Enstitüsü/Institute of Philology of the Siberian Branch of the*
Russian Academy of Sciences (Tıva/Tyva, RF)

Dr. Öğr. Ü./Asst. Prof. Dr. Nükhet Okutan Davletov, *Kapadokya Üniversitesi/Cappadocia University* (Türkiye/Turkiye)

Dr. Lyubov N. Arbachakova, *Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi Filoloji Enstitüsü/Institute of Philology of the Siberian Branch of*
the Russian Academy of Sciences (Şor/Shor, RF)

Dr. Timur B. Davletov, *TÜRKSOY Sibirya Uzmanı/TÜRKSOY Expert for Siberia* (Hakas/Khakas, RF)

Dr. Akhat G. Salikhov, *Rusya Bilimler Akademisi Ufa Federal Araştırma Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü/Russian Academy of*
Sciences Ufa Research Center, Institute of History, Language and Literature (Başkurt/Bashkort, RF)

Dr. István Sántha, *Macaristan Bilimler Akademisi Beşeri Bilimler Merkezi/Humanities Center of the Hungarian Academy of Sciences*
(Macaristan/Hungary)

Konferans Düzenleme Komitesi / Conference Organizing Committee:

Düsen K. Kaseinov, Bilal Çakıcı, Sema Barutcu Özönder, Gülsüm Killi Yılmaz, Timur B. Davletov

Ünlü Hakas Türkolog, Folklorist ve Şair Alevtina K. Maytakova'nın Doğumunun 90. Yılı Dönümüne İthaf Edilen
Uluslararası "Sibirya Türk Destan Geleneği ve Kamlık İnancı" Konferansı Bildiriler Kitabı / Editörler:
Dr. Timur B. Davletov, Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz. Ankara: TÜRKSOY Yayınları, Mayıs 2022. 216 sayfa.

ISBN: 978-605-71326-6-6

Yayıncı / Publisher

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI (TÜRKSOY)

Ferit Recai Ertuğrul Cad. 8. Oran / Çankaya / ANKARA

Tel: +90 (312) 4910100 / Belgeç: +90 (312) 4910111

Yazarlar, makalelerin içeriğinden, makalelerinde yer alan gerçeklerin, alıntılarının, istatistiksel ve diğer verilerin, adların, başlıklarının ve diğer
bilgilerin doğruluğundan sorumludur.

Bu yapının bütün hakları saklıdır. Yazarlar ve görsel materyaller yayıncıdan önceden yazılı izin alınmadan tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz,
elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt vesaire araç ve ortamda çoğaltılamaz ve iletilemez.

© TÜRKSOY Genel Sekreterliği, 2022
© Timur B. Davletov, Gülsüm Killi Yılmaz, 2022

www.turksroy.org

İçindekiler / Table of Contents

TÜRKSOY Genel Sekreteri Sultan Raev'in Önsözü	1
<i>Foreword by Sultan Raev, Secretary General of TÜRKSOY</i>	
Editörlerden Takdim	3
<i>Preface by Editors</i>	
Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz	
Dr. Timur B. Davletov	
Eski TÜRKSOY Genel Sekreteri Prof. Düsen Kaseinov'un Açış Konuşması	5
<i>Opening Speech by Prof. Düsen Kaseinov, Former TÜRKSOY Secretary General</i>	
A.Ü. DTÇF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı Prof. Dr. Sema Barutcu Özönder'in Açış Konuşması	7
<i>Opening Speech by Prof. Dr. Sema Barutcu Özönder, Head of the Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Faculty of Languages, History and Geography, Ankara University</i>	
Alevtina Konstantinovna Maytakova'nın Hayatı, Sanatı ve Eserleri Üzerine	11
<i>On the life, art and works of Alevtina Konstantinovna Maytakova</i>	
Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz	
Bölüm I Kamlık Dini, Lamaizm ve Tıva Destan Geleneği	25
<i>Chapter Shamanism Religion, Lamaism and Tuvan Epic Tradition</i>	
Prof. Dr. Mehmet Aça	
Bölüm II Эпическая культура хакасов: проблемы ревитализации	31
<i>Chapter Epic Culture of the Khakas: Problems of Revitalization</i>	
Prof. Dr. Larisa V. Anzhiganova	
Bölüm III Малые жанры фольклора в шаманских и в эпических текстах	38
<i>Chapter Small genres of folklore in Shamanic and epic texts</i>	
Dr. Lyubov N. Arbachakova	
Bölüm IV Sözlü Destan Araştırmalarında Son Yaklaşımlar ve Türkmen Bağsılık Geleneği	44
<i>Chapter Recent Approaches to Oral Epic Studies and Turkmen Bagshlyk Tradition</i>	
Prof. Dr. Melek Erdem	
Bölüm V Проблемы изучения искусства олонхосутов в свете современной теории сказительства	61
<i>Chapter Problems of Studying the Art of Olonkhosuts in the Light of the Modern Theory of Storytelling</i>	
Prof. Dr. Vasily V. Illarionov	
Bölüm VI Huban Arıç Destanında 'Bir' Sayısı	75
<i>Chapter Number of 'One' in Huban Arıç Epic Poem</i>	
Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz	
Bölüm VII Kün Sarıç Han: Bir Hakas Kadınının Destanı ve Türkiye'de Yayımlanmış Hakas Şaman Mitolojisi Eserleri Üzerine	93
<i>Chapter On Kün Sarıç Han: A Hakas Woman's Epic and the Works About Khakas Shamanic Mythology Published in Turkey</i>	
Dr. Öğretim Üyesi/Asst. Prof. Dr. Nükhet Okutan Davletov	
Dr. Timur B. Davletov	
Bölüm VIII Образ багтыра в алтайском эпосе: концептуальные смыслы и мифологемы	102
<i>Chapter The Image of the Batyr in the Altai Epic: Conceptual Meanings and Mythologemes</i>	
Prof. Dr. Nadezhda R. Oynotkinova	

Bölüm IX <i>Chapter</i>	К вопросу истории собрания якутской народной сказки <i>On the Question of the History of the Collection of the Yakut Folk Tale</i> Dr. Nadezhda V. Pavlova	112
Bölüm X <i>Chapter</i>	К истории изучения башкирского народного эпоса «Идукай и Мурадым» <i>To the History of Studying the Bashkort Folk Epos "Idukai and Muradyim"</i> Dr. Akhat G. Salikhov Prof. Dr. Nerkes A. Khubbitdinova	119
Bölüm XI <i>Chapter</i>	Tofa Shamanic Soundscape of Altai-Saian-Baikal Region <i>Altay-Sayan-Baykal Bölgesi Tofa Şaman Ezgileri</i> Dr. István Sántha	131
Bölüm XII <i>Chapter</i>	The Epic Story of Kögüdei-Mergen and Southern Siberian Shamans <i>Kögüdei-Mergen Kahramanlık Destanı ve Güney Sibirya Şamanları</i> Dr. Dávid Somfai Kara	139
Bölüm XIII <i>Chapter</i>	Hakas Destanlarında Karşılaştırmaların -Ça Eki ile İfadesi <i>Expression of Comparisons in Khakas Epic Poems with -Ça Suffix</i> Dr. Elvira Sultrekova	151
Bölüm XIV <i>Chapter</i>	Вклад А.К. Майтаковой в собрание и публикацию хакасского фольклора <i>Contribution of A.K. Maytakova in the Collection and Publication of Khakas Folklore</i> Dr. Eugenia S. Torokova	166
Bölüm XV <i>Chapter</i>	Тувинский шаманизм: история собирания и изучения <i>Tuvan Shamanism: The History of Collecting and Studying</i> Prof. Dr. Zhanna M. Yusha	174
	Konferans Haberi: Türkçe <i>Conference News: in Turkish</i>	184
	Konferans Haberi: Rusça <i>Conference News: in Russian</i>	188
	Konferans Haberi: İngilizce <i>Conference News: in English</i>	193
	Ekler <i>Appendices</i>	197
	Katılımcılar Listesi <i>List of Participants</i>	197
	Konferans Programı: Türkçe <i>Conference Program: in Turkish</i>	200
	Konferans Programı: İngilizce <i>Conference Program: in English</i>	201
	Konferans Afışı <i>Conference Poster</i>	202
	Konferans Davetiyesi <i>Conference Invitation</i>	203
	Resimler <i>Photographs</i>	204

ÖNSÖZ

Foreword

Değerli okurlar,

Merkezi Ankara’da yerleşik olan ve Türk kültürü ve sanatını dünyaya tanıtmak üzere kıtalar aşan proje ve faaliyetlere imza atan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), eski Türkler döneminde kağanlıklar kurarak çok sayıda yazıt bırakan Köktürkler, Uygurlar ve Yenisey Kırgızlarına dek uzanan Türk Şaman mitoloji alemine de önem atfederek bu alanda çalışmalarını aralıksız sürdürmektedir.

Sibirya’nın yerlisi olan ve hem göçebelik hem de tarımcılık kültürünü yaşatmış bulunan ve yaklaşık 3000 yıldan beri varlıklarını sürdüren Yenisey Kırgızları kadim Türk-Şaman uygarlığının önemli temsilcileridir. Yüzlerce yazılı bengü taşı torunlarına bırakan Yenisey Kırgızları soyundan gelen Hakas Türkleri günümüze dek haycılık, yani destancılık ve ozanlık kültürünü koruyabilmişlerdir. Bu sözlü metinlerin XXI. yüzyıla dek ulaşmasında, epik eserleri kayıt altına alan folkloristlerin katkıları önemlidir. Bu kültür ve halk bilgeliği koruyucularından biri de Alevtina K. Maytakova’dır.

Ünlü Hakas Türkolog, folklorist ve şair Alevtina K. Maytakova’nın doğumunun 90. yıl dönümüne adanan Uluslararası Sibirya Türk Destan Geleneği ve Kamlık İnancı Konferansı’nın TÜRKSOY ve Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü iş birliğinde Anadolu’nun kalbi ve Türk dünyasının yüreği olan Ankara’da düzenlenmesi çok anlamlıdır. Bundan ötürü bu önemli bilgi şöleninin gerçekleştirilmesinde emeği ve katkısı olan herkese teşekkür sözlerimi sunuyorum.

Ankara ve İstanbul olmak üzere Türkiye’den, ayrıca Macaristan ve Rusya Federasyonu dahilindeki Hakas, Altay, Tuva, Saha (Yakut) ve Başkurt cumhuriyetlerinden toplam 22 bilimcinin katılımıyla yüz yüze ve çevrimiçi olmak üzere karma bir formatta TÜRKSOY olarak ilk kez gerçekleştirdiğimiz bu uluslararası konferans esnasında Türkçe, Rusça ve İngilizce sunulan bilimsel bildiriler bir kitap haline getirilmiş ve Dr. Timur B. Davletov ile Prof. Dr. Gülsüm Kili Yılmaz editörlüğünde okur ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Tanınmış Hakas Türkolog, folklorist ve şair Alevtina K. Maytakova'nın doğumunun 90. yıl dönümüne ithaf edilen Uluslararası Sibirya Türk Destan Geleneği ve Kamlık İnancı Konferansı Bildiriler Kitabı'nın Türk dünyasına ve tüm insanlığa hayırlı ve uğurlu olmasını diliyor; bu eserin Türkoloji ve Türk kültür araştırmaları alanında yeni bilimsel çalışmalara giden yolda yeni bir basamak olarak hizmet etmesini temenni ediyorum.

Sultan RAEV
TÜRKSÖY Genel Sekreteri

EDİTÖRLERDEN TAKDİM

Preface by Editors

Sevgili okurlar,

Birçok kıtayı kapsayan çok geniş coğrafyaya yayılarak yurtlar edinmiş ve tarih boyunca çok sayıda uygarlık ve devlet kurmuş, ayrıca yüzlerce yazılı belge bırakmış bulunan Türk uluslarının meydana getirdiği Türk Dünyası'nın düşünce aleminin kökleri, zaman, mekân ve adların ötesine geçen kadim Türk mitolojisine kadar uzanmaktadır.

Böylesi derin köklerin sayesinde yüzyıllar içinde oluşan Türk uygarlığının kadim dönemlerinde eski Çin kaynaklarının Kam olarak tanımladığı Şaman kişilerin toplumsal işlevlerini yerine getirirken mitoloji dünyasını oluşturdukları da tahmin edilebilir. Zaman içerisinde bu geleneği üstlenen ozan veya destan anlatıcıları atalar tarafından miras bırakılan kültürel hazineyi sözlü bir ortamda kuşaktan kuşağa aktardıkları söylenebilir. Kam, Demirci ve Ozan gibi geleneksel toplum ortamında yaşamış kanaat önderlerinin toplumsal etkilerinin günümüzden itibaren algılayabilmek güç olabilir, ancak gelenek ve kültür koruyucuları olan bu kişiler, Türk ve daha geniş anlamda Altay-Şaman medeniyetinin *tört buluñ* vizyonunun hayata geçirilmesine de katkılarda bulunmuşlardır.

Bu kadim bilgeliği gündeme taşıma ve dünyaya tanıtmaya yönelik doğru tutusunda Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY) ve Ankara Üniversitesi DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü el ele vermiş ve Hakas Türklerinden çıkan önemli Türkologlardan biri olan, bilim ve edebiyat çevrelerinde folklorist ve şair olarak tanınan Alevtina K. Maytakova'nın doğumunun 90. yıl dönümüne ithaf edilen Uluslararası Sibirya Türk Destan Geleneği ve Kamlık İnancı Konferansı'nı 04 Mart 2022 tarihinde TÜRKSÖY Genel Merkezi Konferans Salonu'nda dünyanın birçok ülke ve bölgesinden bilimcilerin katılımıyla gerçekleştirmişlerdir.

TÜRKSÖY tarihinde ilk kez hibrid bir formatta gerçekleştirilen Uluslararası Sibirya Türk Destan Geleneği ve Kamlık İnancı Konferansı, Sibirya yerlisi Türk halklarına ait Şaman mitolojisi ve geleneksel inanç sistemi olan Kamlık

ğın akademik olarak irdelenmesi yönünden Türk Dünyası Türkolojisi için de önemli bir etkinliktir.

Bu bağlamda; Konferans esnasında sunulan ve etkinliğin ardından tarafımıza iletilen Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak kaleme alınan bilimsel bildirilerin müelliflerin tarz ve görüşlerine müdahale edilmeden bir araya getirildiği söz konusu bu Bildiriler Kitabı'nın; son sözün söylenmediği, ancak araştırmaların giderek arttığı Türk Şaman mitolojisi alanındaki yeni tetkik ve çözümlemelere, aktarma ve tanıtım çalışmalarına da katkıda bulunacağı ve ivme kazandıracığını umut ediyoruz.

Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz
Dr. Timur B. Davletov
10 Mart 2022, Ankara

ESKİ TÜRKSOY GENEL SEKRETERİ PROF. DÜSEN KASEİNOV'UN AÇIŞ KONUŞMASI

Opening Speech by Prof. Dusen Kaseinov, Former TURKSOY
Secretary General

Sayın Bölüm Başkanım,

Sayın Genel Sekreter Yardımcım,

Değerli bilimciler ve kıymetli konuklar,

Ünlü Hakas Türkolog, folklorist ve şair Alevtina Maytakova'nın doğumunun 90. yıl dönümüne ithafen düzenlenen Uluslararası Sibirya Türk Destan Geleceği ve Kamlık İnancı Konferansına hoş geldiniz!

Sizleri Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) adına saygı ve sevgiyle selamlıyorum!

Türk dünyasının kültürü ve sanatının evrensel düzeyde tanıtılması için birçok kıta ve ülkede yoğun faaliyet yürüten Uluslararası TÜRKSOY Teşkilatı, Türk uygarlığının derin köklerine büyük önem vermektedir.

Bu kapsamda kadim Türk Şaman mitolojisinin ayrılmaz bir parçası olan kahramanlık destanlarının yayımlanması TÜRKSOY faaliyetlerinde özel bir yere sahiptir. Şimdiye dek kurumumuz Türk dünyasına ait birçok destan neşretmiştir.

Diğer Türk uluslarında olduğu gibi Hakas Türklerinin de çok sayıda kahramanlık destanı vardır. Ezelden beri Sibirya'da yaşayan Hakasların topraklarında binlerce yıllık motifler içeren kadim Türk Şaman mitolojisi, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze dek ulaştırılmıştır. Bu zengin mirasın dünyaya tanıtılması sürecinde aktif bir rol üstlenen TÜRKSOY; Huban Arığ, Han Mirgen ve Ah Çibek Arığ gibi Hakas destanlarını bilim ve okur dünyasına kazandırmıştır. Doktor Timur B. Davletov tarafından Anadolu Türkçesine aktarılan bu destanların içerisinde 2006'da yayımlanan ve yaklaşık on beş bin altı yüz dizeden oluşan Huban Arığ Hakas Türklerinin kadın yiğitlik destanı, büyük

KISALTMALAR

SİGTY = *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov. Pratyurkskiy yazık-osnova. Kartina mira pratyurkskogo etnosa po danım yazıkı*

AT= KİLLİ YILMAZ Gülsüm (2013). *Hakas Destanları IV. Altın Taycı*, Ankara: TDK.

KK = İLGIN Ali (2008) *Hakas Destanları 2. Kara Kuzgun*, Ankara: TDK.

XA I = MAYTAKOVA A. K. (Haz.) (1995) *Xuban Arıĝ*, Abakan: Xakasskoe knijnoye izdatel'stvo.

XA II = MAYTAKOVA A. K. (Haz.) (1996) *Xuban Arıĝ*, Abakan: Xakasskoe knijnoye izdatel'stvo.

KÜN SARIĞ HAN: BİR HAKAS KADINININ DESTANI VE TÜRKİYE'DE YAYIMLANMIŞ HAKAS ŞAMAN MİTOLOJİSİ ESERLERİ ÜZERİNE

On Kün Sariğ Han: Bir Hakas Kadınının Destanı (Kün Sariğ Han: The Epic of a Khakas Woman) and the Works About Khakas Shamanic Mythology Published in Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi Nükhet Okutan Davletov¹²

Dr. Timur B. Davletov¹³

Rusya Federasyonu dâhilinde bulunan ve coğrafya bakımından Asya kıtasının kalbinde konumlanan Hakas Cumhuriyeti'nin büyük halk ozanları arasında yer alan ünlü Hakas destancı (Hak. *haycı*) Obdo N. Kulagaşeva'nın anlattığı ve asıl adı *Ax Saraattıĝ Kün Sariğ* olan *Kün Sariğ Han: Bir Hakas Kadınının Destanı* adlı destan 2021'de Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları'ndan çıkmıştır. Başkahramanı kadın olan bu destanın 2021'de yayımlanmasının birtakım kültürel gerekçeleri vardır. Bu gerekçelerden en mühimi, eski Türk halklarından olan ve bıraktıkları runik metinlerden de anlaşıldığı üzere Şaman inanç sistemine mensup olan Yenisey Kurgızlarının kültürel mirasçıları kabul edilen Hakas Türklerinin adını verdikleri Hakas Cumhuriyeti'nde 2020 yılı "Hakas Dili Yılı" ilan edilirken 2021 yılının ise "Hakas Kahramanlık Destanları Yılı" olarak ilan edilmiş olmasıdır.

Yunan mitolojisinin araştırılması ve aktarılmasında Homeros destanları ne kadar önemliyse, Türk Şaman mitolojisinin araştırılmasında aynı öneme sahip olan Güney Sibirya Türk destanları, yazılı belgelerin suskun kaldığı geçmiş dönemlere ilişkin bilgi edinmenin yolunu açmakla birlikte Türklerin atalarının inançsal kültürünü anlayabilmek için de zengin birer kaynak oluşturmaktadır. Sibirya'da bulunan Hakas Cumhuriyeti'nde Sibirya Türklerinden Hakasların

¹² ORCID: 0000-0001-9312-8385, Kapadokya Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Programı, Nevşehir, Türkiye Cumhuriyeti / nukhetdavletov@gmail.com

¹³ ORCID: 0000-0002-7767-4797, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Sibirya Uzmanı, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti / aronxakas@yahoo.com

Şaman mitolojisinin desteklenmesi, korunması ve araştırılmasının özendirilmesi amacıyla 2021'in "Hakas Kahramanlık Destanları Yılı" olarak ilan edilmesi, bu bakımdan önemlidir (Okutan Davletov & Davletov 2021).

Türk Şaman mitolojisi alanında ayrı bir yere sahip olan kahramanlık destanları, İç Asya coğrafyasında geleneksel Türk kültürünün araştırılmasında olduğu gibi birçok inanış ve uygulamanın incelenmesi sürecinde de mutlaka istifade edilmesi gereken kaynaklardır (Davletov 2021: 38, 103-104, 118, 126, 151-157, 264). Birçok durumda destanlarda yer alan motiflerin tarihi kaynaklarla örtüşmekte olduğu görülmektedir. Nitekim eski Türk döneminde Kamların yani Şamanların varlığından söz eden metinlerle örtüşecek biçimde Hakas Türklerine ait Şaman mitolojisinde de Kam kişiler ile ilgili motifler yer almaktadır. Bununla birlikte eski Türk yazıtlarıyla Hakas Şaman destanlarında yer alan motifler arasında da büyük benzerliklerden söz etmek mümkündür (Okutan Davletov 2021: 31, 56-59).

Kün Sarıg Han'ın 2021'de yayımlanmasının bir diğer sebebi de 2021'in destanı geleneksel biçimde anlatan büyük Hakas destan anlatıcısı Obdo N. Kulagaşeva'nın doğumunun 125. yıl kutlamalarının gerçekleştirildiği yıl olmasıdır. Ayrıca destanın Anadolu'nun kalbinde, Türkiye'nin merkezindeki Ankara şehrinde, Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumunun 140. yıl dönümünün idrak edildiği 2021'de, kuruluşunun 60. yıldönümünü kutlayan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanmış olması bizler için önemlidir. Bununla birlikte 2021'de ilk Hakas kahramanlık destanının yayımlanmasının 80. yıl dönümü ve Hakas Türkçesinde ilk kitapların çıkmasının 95. yıl dönümü ile ilk Rusça Hakas destan tercümesinin yayımlanmasının 70. yıl dönümünün yanı sıra ağırlıklı olarak Yenisey Kırgızlarına ait olduğu düşünülen runik yazıtlardan Hakas topraklarında tarihte ilk kez Alman asıllı Rusyalı bilgin D. G. Messerschmidt tarafından bahsedilişinin 300. yıl dönümünün kutlanması da *Kün Sarıg Han: Bir Hakas Kadınının Destanı*'nin 2021 yılı içerisinde yayımlanmasını anlamlı kılan diğer hususlardan olmuştur (Okutan Davletov & Davletov 2021).

Zengin Türk Şaman mitolojisi içerisinde geniş bir yeri olan Hakas destanlarının birçoğu Türkiye Türkçesine aktararak Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Sovyetler sonrası dönemde Türkiye'de Hakas destanları dünyasına yönelik ilk adımlar, Metin Ergun'un 1993 yılının sonbaharında *Millî Folklor* dergisinde yayımlanan "Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı" başlıklı makalesiyle atılmış-

tır. 1997'den itibaren ise doğrudan Hakas kahramanlık destanları tam metin halinde aktarılmaya ve yayımlanmaya başlanmıştır. Bunların içerisinde *Altın Arıg* (Fatma Özkan, 1997, 5181 dize), *Huban Arıg* (Timur B. Davletov, 2006, 15.587 dize), *Hakas Destanı Altın Çiüs* (Erdal Şahin, 2007, 3933¹⁴ dize), *Altın Çiüs*, *Ak Çibek Arıg* ve *Ay Huucın* (Ekrem Arıkoğlu, 2007, sırasıyla: 3926, 3609 ve 8003 dize), *Kara Kuzgun* (Ali İlgin, 2008, 4244 dize), *Han Mürgen* (Timur B. Davletov, 2008, 5114 dize), *Ay Huucın* (Pervin Ergun, 2010, 8059 dize), *Han Orba* (Erhan Aktaş, 2011, 8705 dize), *Altın Taycı* (Gülsüm Killi Yılmaz, 2013, 3609 dize), *Altın Taycı* (Mehmet Kara, Editör: Timur B. Davletov, 2013, 3609 dize) ve *Ah Çibek Arıg* (Timur B. Davletov, 2015, 3604 dize) adlı destanlar yer almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda 1997'den itibaren toplam dokuz Hakas kahramanlık destanının Hakasça ve Türkçe olarak Türkiye'de yayımlandığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte anlaşıldığı üzere *Ah Çibek Arıg*, *Ay Huucın*, *Altın Çiüs* ve *Altın Taycı* gibi bazı destanlar farklı araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda Türkiye Türkçesine aktarılmış, dolayısıyla birkaç kez yayımlanmış olsa da bu 9 destan için 11 kitap halinde toplam 13 yayın gerçekleşmiştir. Tekrarları ya da birden fazla aktarımın yayımlanmasını da içeren bu on üç neşriyat ise toplamda yaklaşık 77.200 dize meydana getirmiştir. Aynı zamanda şimdiye dek Hakasçadan Türkçeye en çok destan aktaran ve yayımlayan araştırmacıların, 4 destan çevirisi ile Timur B. Davletov ve 3 destan çevirisi ile Ekrem Arıkoğlu olduğu göze çarpmaktadır. Bu çerçevede dize-hacim bakımından ise Hakas destanlarının en kapsamlı toplam aktarımını 30.181 dize ile Timur B. Davletov, ardından 15.538 dize ile Ekrem Arıkoğlu gerçekleştirmiştir.

Bu noktada belirtilmelidir ki şimdiye dek Hakasçadan aktarılp yayımlanan en büyük hacimli destan, yaklaşık 15.600 dize ile *Huban Arıg* (Davletov 2006) destanı olmuştur. Şamanizm ve Türk mitolojisi konusunda oldukça derin bir bilgi kaynağı olma özelliğini de elinde tutan *Huban Arıg*'in Homeros destanlarından 15.693 dizelik İlyada ile hacim bakımından benzer olduğu belirtilmelidir. 04 Mart 2022 tarihinde doğumunun 90. yıl dönümü, TÜRKSOY Genel Sekreterliği Konferans Salonu'nda düzenlenen Uluslararası "Sibiryaya Türk Destan Geleneği ve Kamlık İnancı" Konferansı ile kutlanan ünlü Hakas Türkolog, folklorist ve şair Alevtina K. Maytakova (1932-2005), *Huban Arıg* destanını büyük Hakas *haycı*/destancı Semön İ. Şulbayev'den¹⁵ kaydetmiş ve yayıma hazırlamıştır.

¹⁴ Prof. Dr. Erdal Şahin'in vermiş olduğu bilgidir.

¹⁵ 2022 yılı, 1924'te dünyaya gelen ve *Huban Arıg* destanının günümüze ulaşmasında bir anlatıcı olarak kritik rol üstlenen büyük Hakas ozan Semön İ. Şulbayev'in Hakas Şamanizmine göre

Toplam 5877 dizeden oluşan *Kün Sarıç Han: Bir Hakas Kadınının Destanı* adlı bu eser ise, 2018'de *Bilgeler Sözü: Hakas Türklerinin Atasözleri ve Deyimleri* adlı çalışmayı birlikte yayıma hazırlayan Nükhet Okutan Davletov ile Timur B. Davletov'un ortak çalışmaları sonucu Türkiye Türkolojisi'nin hizmetine sunulan 10. Hakas kahramanlık destanıdır. Şaman mitolojisi kapsamında değerlendirilen Hakas destanlarından toplam 10 tanesinin son 24 yıl içinde Türkiye'de gün ışığı görmüş olmasının bir dünya rekoru olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Eski Sovyetler ve Rusya da dâhil olmak üzere hiçbir ülkede Türkoloji çalışmaları ve özellikle destanlar kapsamında böyle bir verimliliğe ulaşamamıştır. Bununla birlikte Hakas destanları alanında daha birçok eserin Türkçeye aktarımı üzerinde çalışmaların sürdüğü de bilinmektedir. Bu gelişmeler elbette sevindiricidir, ancak yalnızca Sibiry Türklerinden Hakasların bile henüz Türkçeye aktarılmamış yüzlerce kahramanlık destanı olduğu ve Türk mitolojisi konusunda çalışmaların devam etmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu noktada Hakasların şu atasözünün yerinde olacağı düşüncesindeyiz: *Xarassañ polar, xaraspazañ polbas*, yani "Çabaladığında olur, çabalamadığında olmaz" (Okutan & Davletov 2018: 22, 80).

Toparlamak gerekirse 1997-2021 yılları arasını kapsayan 24 yıllık bir sürede toplam 10 Hakas destanının Türkiye Türkçesine çevirisi ve yayını gerçekleştirilmiştir. Bu destanlarla ilgili olarak bu dönem zarfında 10 bilimci (Fatma Özkan, Ekrem Arıkoğlu, Ali İlgin, Pervin Ergun, Erhan Aktaş, Gülsüm Killi Yılmaz, Mehmet Kara, Erdal Şahin, Nükhet Okutan Davletov ve Timur B. Davletov) tarafından tekrarları da içeren toplam 14 neşriyatın yer aldığı 12 ayrı kitap yayımlanmıştır. Anılan bu araştırmacıların gerçekleştirdikleri 14 neşriyat ise Ocak 2022 itibarıyla toplam yaklaşık 83.100 dize meydana getirmektedir. Bu istatistik ise Sibiry Türklerine ait Şaman mitolojisinin Türkiye Türkçesine gerçekleştirilen aktarma ve yayımlama çerçevesinde toplam dize sayısı bakımından Hakas Türklerine ait kahramanlık destanlarına özel bir yer kazandırmaktadır (Okutan Davletov & Davletov 2021: 1-4).

Bu bildiriye son hali verildiği sırada *Altın Çüis* adlı destanı aktarıp yayımlayan Erdal Şahin'in verdiği bilgiye göre adı geçen araştırmacının Yüksek Lisans öğrencilerinden Nur Kadriye Tezel tarafından hazırlanan ve 2019'da savunulan *Sagay Destanları Ay Tolhı ve Ay Mökö (Dil bilgisi incelemesi-metin-aktarma-dizin)* adlı

bu dünyadan ayrılmış atalar diyarına ulaşmasının 30. yıldönümüdür (Maytakova 1996: 3).

Yüksek Lisans tezinde Hakas Türklerine ait olup Wilhelm Radloff (Vasiliy V. Radlov) tarafından XIX. yüzyılda kaydedilen *Ay Tolhı* (1591 dize) ve *Ay Mökö* (639 dize) adlı iki destanın da Türkiye Türkçesine aktarımı gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan ilki geçtiğimiz Hakas Kahramanlık Destanları Yılı'nın ilan edildiği 2021 yılı içerisinde Türk Dili Kurumu tarafından *Sagay Destanları: Ay Tolhı* adıyla yayımlanmıştır. Nur Kadriye Tezel tarafından aktarılan ve hazırlanan bu destanla birlikte Türkiye'de neşredilen Hakas alp yiğitlik destan sayısı 11'e yükselmiş, yayımlanan eserler dikkate alındığında ise Hakasçadan Türkçeye aktarılan toplam dize sayısı yaklaşık 85.000'e ulaşmıştır. Bununla birlikte Türkiye Türkolojisi sahasında Hakas Türklerine ait kahramanlık destanlarını Türkiye Türkçesine aktararak neşreden araştırmacı sayısı da 11'e çıkmıştır.

Hakas Türklerine ait kahramanlık destanlarının en çok çevrildiği dillerden bir diğeri de elbette Rusçadır. Bu noktada aktarım geleneği bağlamında Hakas destanlarının Türkçe ve Rusça yayınlarının karşılaştırılması konusunda ise şunlar söylenebilir: Natalya M. Ahpaşeva'ya (2009: 3) göre eski SSCB ve Rusya Federasyonu dönemleri birleştirildiğinde 2007 itibarıyla Hakas kahramanlık destanlarıyla ilgili birçok eser meydana getirilmiştir. 1951-2007 yıllarını kapsayan bu 56 yıllık süre zarfında yayımlanan on yedi çeviri eser içinde şu kitaplar yer almaktadır: *Албынжи*¹⁶ (İvan Kışakov, 1951, tıpkıbasımlar: 1975, 1984, 1992), *Сказание о храбром Айдолае* (İrina Volobuyeva, 1961), *Алтын Арыг* (Vladimir Semenov, 1961, tıpkıbasım: 1987), *Алып Пиль Тараан* (Yakov Kozlovskiy, 1983), *Алтын Чус* (Vladimir Solouhin, 1987), *Алтын Арыг* (Valentina E. Maunogaşeva, 1988), *Богатырь Пиг Тараан* (Gennadiy Sisolyatin, 1989, tıpkıbasımlar: 1994, 2000), *Сарыг-Чаньвар* (Anatoliy Prelovskiy, 1991), *Ай Хуучин* (Valentina E. Maunogaşeva, 1997), *Алып-Соян* (Anatoliy Prelovskiy, 1999, tıpkıbasım: 2003), *Алып Хан Мирген* (Gennadiy Sisolyatin, 2000), *Хан-Тонис* (Natalya M. Ahpaşeva, 2007).

Üzerinde yaşadığımız gezegende meydana gelen en korkunç kıyımların başında yer alan II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin 6. yılında Hakas topraklarına ait Şaman mitolojisinin Rusçaya aktarımı, Hakas başkenti Abakan'ın yaklaşık 1500 km batısındaki Novosibirsk'te ilk kez bir Hakas kahramanlık destanının

¹⁶ 1951'de Rusça tercümesi yayımlanan *Албынчи* adlı Hakas kahramanlık destanıyla birlikte Hakas Şaman mitolojisinin Sovyetler döneminde Rusçaya aktarılma süreci başlamış olup, içinde bulunduğumuz 2021'de ise bu adımın 70. yıldönümü kutlanmaktadır.

Rusça olarak yayımlanması ile başlamıştır. O dönemden 2007 yılına dek süren bu süre zarfında toplam 10 Hakas kahramanlık destanı ile ilgili olarak tekrarları ya da birden fazla baskıları da içeren (örneğin tercüme kitap veya kesitler halinde dört kez neşredilen *Albuncı* destanı) Rusça çeviriler halinde toplam yirmiye aşkın neşriyat gerçekleştirilmiştir. Hakas Türklerinin de dâhil olduğu ve isimleri yukarıda zikredilen bu 9 araştırmacı tarafından Rusçaya çevrilen ve yayımlanan Hakas kahramanlık destanlarıyla ilgili 20'nin üzerinde neşriyatın toplam hacminin yaklaşık 30.000 dizeyi bulduğu ifade edilebilir (Ahpäşeva 2009: 3-10).

Yukarıdaki bilgiler ışığında ise şunların söylenmesi mümkündür. Yalnızca Sovyetler dönemi ele alındığında bu dönemde, yani 1951-1991 yıllarını kapsayan 40 yıllık bir dönem içerisinde toplamda yedi farklı Hakas kahramanlık destanının Rusçaya çevrilerek yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Türkiye Türkolojisi 24 yılda 11 Hakas destanını Türkiye Türkçesinde yayımlayarak önemli bir performans kaydetmiş, büyük bir başarıya imza atmıştır. Kabaca 1992'den itibaren başlatılan bağımsız Rusya Federasyonu dönemi bağlamında ise tıpkıbasımlar hariç tutulduğunda 1997-2007 yıllarını kucaklayan 10 yıllık bir sürede toplamda 4 Hakas destanının Rusçaya tercümesi yapılmıştır. 1997'den bu yana Türkiye Türkolojisi'nde Hakas kahramanlık destanlarından toplamda yaklaşık 85.000 dizelik bir hacimde metin aktarımına ulaşılması ise bir gurur kaynağıdır. Bununla birlikte elimizdeki bilgilerden hareketle henüz hiçbir Hakas destanının Hakasça aslından İngilizceye aktarılmadığı ve kitap olarak yayımlanmadığı da ifade edilmelidir.

Valentina E. Maynogaşeva'nın araştırmalarına göre her biri 1500 ile 30.000'i aşkın dizeden oluşan ve toplam sayısının 400 ile 500 arasında olduğu tahmin edilen Hakas *nartpax*'larının (alp hikayeleri) toplamda 3-4 milyon dize meydana getirdikleri varsayılmaktadır. Bu havuza Sibiryalı yerlisi tüm Türk halklarıyla diğer Türk milletlerine ait destanlar da katıldığında Türk mitolojisine kaynaklık eden metinlerin 10 milyon satırın ötesine geçen bir hacme sahip olduğu görülecektir. Bu sebeple Türk mitolojisi sahasında yapılacak daha çok iş vardır ve bu alanda son noktanın konduğundan bahsetmek için şimdilik epey erkendir (Davletov 2019: 84-91).

F. Sema Barutcu Özönder (2008: VI-VII) de mitolojinin önemine vurgu yaparak Türk destanlarını, Doğu Avrupa'dan Kuzey-Doğu Asya'ya dek uzanan engin bir coğrafyada yaşayan Türk dünyasının “toplumsal belleğinin somut

yanıtları” olarak tanımlamaktadır. Muharrem Ergin'in (1970: VIII) ifadesiyle “her Türk için milli bir ibadet” olarak okunması gereken eski Türk yazıtları kadar mühim olduğunu düşündüğümüz Türk mitolojisi alanında araştırmaların devam etmesi, bu konuda şimdiye dek hiç neşredilmemiş destanların yayımlanmasının sürdürülmesi ve kadim Türk ve Altay uygarlığının bu şaheserlerinin daha geniş bir kitleye ulaştırılması gerektiğine inanıyoruz.

Kün Sarğ Han: Bir Hakas Kadınının Destanı adlı kadın yiğitlik destanını okur ve araştırmacıların ilgisine sunarken kitabın içinde hem söylencenin Hakasça asıl metnine hem de Türkçe aktarım metnine yer verildiğini belirtmek isteriz. Bunun yanı sıra geleneksel olarak Önsöz, Hazırlayanlardan, Açıklamalı Notlar, Türkçe ve Hakasça metinlerde dize numaralarını esas alan Kahramanların Adları ve Sosyal Konumları Dizini, ayrıca bu eser üzerinde çalışırken istifa edilmiş literatürün yer aldığı Kaynakça gibi bölümler de kitaba eklenmiştir. Kahramanların Adları ve Sosyal Konumları Dizini hazırlanırken bazı kahramanların metinde anılma sayısının çok yüksek olması sebebiyle bu alp kişilerin adlarının zikredildiği satır numaralarının yalnızca bir kısmı indeksin içerisinde gösterilmiş ve bütün dize numaralarına yer verilmediği anlamında bu sayıların sonuna “...” işareti konulmuştur (Okutan Davletov & Davletov 2021: 1-4).

2021'de Hakas Cumhuriyeti'nde ilan edilen Hakas Kahramanlık Destanları Yılı kapsamında yayımlanan ve ulu Hakas kadın haycı/destancı Obdo N. Kulagaşeva'dan kaydedilen *Ah Saraattğ Kün Sarğ* adlı destan, *Kün Sarğ Han: Bir Hakas Kadınının Destanı* adıyla Türk dünyası, Türkoloji âlemi ve insanlık kültürünün hizmetine sunulmuştur. Hakas kahramanlık destanlarının önümüzdeki süreçte de Türkiye Türkçesine aktarılması ve yayımlanmasının devam etmesi beklenmektedir. Bizler de bu yönde çalışmalarımızı aralıksız bir biçimde sürdürdüğümüzü belirtmek isteriz.

KAYNAKLAR

AHPASHEVA, Natalia, M. (2009). *Perevodcheskaya traditsiya Hakasskih skazaniy o bogatyriah (opyt preskriprivnogo analiza hudozhestvennogo perevoda). Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk.* (Nauchny rukovoditel: prof. d.f.n. V. İ. Gusev). Moskova: A.M. Gorkiy Edebiyat Enstitüsü Edebiyat Kuramı ve Eleştirisi Bölümü

AKTAŞ, Erhan. (2011). *Hakas Destanları III: Han Orba.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem. (2007). *Hakas Destanları I.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BARUTCU ÖZÖNDER, F. Sema. (2008). “Önsöz” *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı.* (Haz. Timur B. Davletov). Ankara: TÜRKSOY Yayınları, ss: VI-VII.

DAVLETOV, Timur. (2006). *Huban Arğ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı.* Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

DAVLETOV, Timur. (2008). *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı.* Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

DAVLETOV, Timur B. (2015) *Ah Çibek Arğ Hakas Türklerinin Kız Alp Yiğitlik Destanı.* Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

DAVLETOV, Timur B. (2019). *Şaman: Doğa'nın Şifası Uyanınca.* 3. Baskı. İstanbul: Asi Kitap.

DAVLETOV, Timur B. (2021). *Sibirya'dan Anadolu'ya Türk Şamanizmi'nin Sosyolojisi.* (Ed. Nükhet Okutan Davletov). 1. Baskı. İstanbul: Urzeni Yayınevi.

ERGİN, Muharrem, (1970). *Orhun Abideleri.* 1. Basılış. İstanbul: M.E.B. Devlet Kitapları.

ERGUN, Metin (1993) “Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı”. *Milli Folklor*, 3 (19). 23-26.

ILGIN, Ali. (2008). *Hakas Destanları II: Kara Kuzgun.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARA, Mehmet. (2013). *Altın Taycı Hakas Destanı.* (Ed. ve “Destancı Yevdokiya N. Kulagaşeva”: Timur B. Davletov). Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.

KİLLİ YILMAZ, Gülsüm. (2013). *Hakas Destanları IV: Altın Taycı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MAYTAKOVA, Alevtina K. (1996). *Huban Arğ. Alıptıg nımah.* Abakan: Hakas Kitap Yayınevi.

OKUTAN, Nükhet & Davletov, Timur B. (2018). *Bülgeler Sözü: Hakas Türklerinin Atasözleri ve Deyimleri.* Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

OKUTAN DAVLETOV, Nükhet (2021). *Hakas Türklerinde Şamanizm ve Ölüm.* (Ed. Göktürk Ömer Çakır, Son Okuma: Timur B. Davletov). 1. Baskı. İstanbul: Ötügen Neşriyat.

OKUTAN DAVLETOV, Nükhet & Davletov, Timur B. (2021). *Kün Sarğ Han: Bir Hakas Kadının Destanı.* (Ed. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ÖZKAN, Fatma. (1997). *Altın Arğ Destanı.* Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı Bilig Yayınları.

ŞAHİN, Erdal. (2007). *Hakas Destanı Altın Çüs.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

TEZEL, Nur Kadriye. (2019). *Sagay Destanları Ay Toluzı ve Ay Mökö (Dil Bilgisi İncelemesi-Metin-Aktarma-Dizin).* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anadilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul.

TEZEL, Nur Kadriye. (2021). *Sagay Destanları: Ay Toluzı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.